

РЕЧНИКОВО И ГРАМАТИЧНО ЗНАЧЕНИЕ НА ДУМАТА

Думите в езика се разпределят в групи според това към коя **част на речта** се отнасят:

- ▶ **съществителни имена:** ум, радост, красота
- ▶ **прилагателни имена:** умен, радостен, красив
- ▶ **числителни имена:** едно, две; първи, втори
- ▶ **местоимения:** аз, ти, той
- ▶ **глаголи:** ходя, играя, пея.

▶ Всяка дума има **речниково значение**. То се разбира по един и същи начин от всички, които владеят даден език. То е **знание за нещата от действителността**. Например всички, които владеят български език, знаят, че:

- **кокиче** е най-ранното пролетно цвете с бял цвят, което цъфти и в сняг
- **стъклен** е, който е направен от стъкло
- **втори** е, който следва, идва след първия в поредица от предмети или явления
- **ходя** означава придвижвам се, премествам се
- **аз** означава лицето, което говори.

▶ Като **част на речта** думата има **граматични признаци** – **число, род, лице и др.** Граматичните признаци на една дума оформят нейното **граматично значение**. Думите от една и съща част на речта имат еднакви граматични признаци. Например:

- ▶ **съществителните имена** имат **род**, **изменят се по число** и могат да се **членуват**;
- ▶ **прилагателните имена** се **изменят по род и число** и могат да се **членуват**;
- ▶ **глаголите** се **изменят по лице, число, време и др.**

глаголи

съществителни
имена

Речниковото значение на думите се нарича още **лексикално значение**. Думите в един език съставят неговия речник.

С течение на времето лексикалното значение на дадена дума може да се промени. Така например думата *гора* в езика на нашите предци е означавала 'планина', думата *лято* е означавала 'година' и т. н.

Лексикалното значение на думите се описва в **тълковните речници**:

ягода – мн. ягоди, ж.

1. Тревисто растение с ароматни розовочервени плодове.

2. Плодът на това растение. *Брахме горски ягоди. Сладко от ягоди.*

Всяка дума има:

речниково значение

знанието ни за нещо от действителността, което думата означава

граматично значение

граматичните признаци (например число, род, лице, време) на думата

училище

речниково значение

учебно заведение,
където учат ученици

граматично значение

съществително име,
среден род, единствено
число, нечленувана форма

Лексикалното значение на думите се описва в **тълковните речници**:

ягода – мн. ягоди, ж.

1. Тревисто растение с ароматни розовочервени плодове.
2. Плодът на това растение. *Брахме горски ягоди. Сладко от ягоди.*

Много от думите в езика се употребяват с **повече от едно значение**. Например думата *месец* може да означава *част от годината, която съдържа 30 или 31 дена*, но в приказките и в народните песни означава *луна*. Сравнете:

*След един **месец** имам рожден ден.*

*На небето изгрял ясен **месец**.*

Всяка дума има:

речниково значение

знанието ни за нещо от действителността, което думата означава

граматично значение

граматичните признаци (например число, род, лице, време) на думата

училище

речниково значение

учебно заведение, където учат ученици

граматично значение

съществително име, среден род, единствено число, нечленувана форма

Думите в езика според речниковото си значение са:

► **еднозначни** – които имат **само едно значение**. Еднозначни са например думите *птица, ястие, пите, нощ, зеленчук, хартия*.

► **многозначни** – които имат **повече от едно значение**. Многозначни са повечето думи в езика.

В текста многозначните думи участват само с едно от значенията си. Кое е то, се разбира от контекста. **Контекст на думата са думите, с които дадена дума се свързва в изречение и в текст.** Сравнете значенията на думата *глава* в различни контексти:

*Баба я боли **глава**.*

(глава = част от тялото)

*Ще отговаря за това със своята **глава**.*

(глава = живот)

*Прочетох още една **глава**.*

(глава = част от писмен текст)

*В ястието се слага една **глава** лук.*

(глава = кръглата част от растение)

Прочетете текста и изпълнете задачите към него.

Един ден Имо тръгна да налови малко риба, но нямаше море. Нямаше нищо освен Имо. Тъй че той си плю на ръцете и направи море – кълбо от вода. След това направи и малко риби, но те бяха глупави и мързеливи. Затова той взе душите на няколко делфина, които поне умееха да говорят, и ги омеси с глина в шепите си. Така промени формата им и те станаха хора. Бяха умни, но не можеха да плуват по цял ден, затова Имо гребна още малко глина, оваля я в шепи и я опече на огъня в рибарския си лагер. Така направи сушата.

Скоро хората запълниха цялата суша и изгладняха, така че Имо взе малко от нощта, оваля я в ръце и направи Локаха, бога на смъртта.

Имо обаче не остана доволен и промърмори:

– Държа се като дете, което си играе с пясъка. Този свят е грешен. Нямах план. Всичко е сбъркано. Ще го овалям в шепи и ще направя по-добър.

Но Локаха възрази:

– Глината е опечена. Хората трябва да умрат.

Имо се ядоса:

– Кой си ти да ме съдиш?

А Локаха отвърна:

– Аз съм част от теб, както всичко останало. Затова ти казвам: остави на мен смъртния свят, пък ти цди да си направиш по-добър. Аз ще властвам тук справедливо... А открия ли някого, който е полагал усилия, обогатил е този посредствен свят чрез своето битие, станал е повече от глината, от която е направен, ще му отворя врата към твоя съвършен свят и повече няма да е пленен, защото ще е част от звездите.

Имо реши, че идеята си я бива, защото беше негово собствено творение, и отиде да си направи нов свят в небето. Но преди да стори това и за да не оставя всичко в ръцете на Локаха, той гръхна в шепи и направи другите богове, така че хората да умират, когато им дойде времето.

Ето защо сме родени във вода и не убиваме делфини, и все гледаме към звездите.

Тери Пратчет, из „Нация“

Историята в последния роман на известния английски писател Тери Пратчет „Нация“ е твърде чудновата. В един Тихи океан, по-различен от реалния, през 19. век, също по-различен от този, за който знаем от историята, юношата Мау се връща на родния си остров – Нацията, за да стане мъж, приключвайки традиционната церемония, чрез която се отбелязва това събитие. Случва се обаче беда – огромна вълна връхлита острова и момчето се оказва съвършено само. Скоро Мау разбира, че вълната е запратила на неговия остров кораб, на чийто борд е Ермипруга – млада англичанка, която иска той да я нарича Дафни. Дафни още не знае, че и нейната нация е сполетяна от унищожителна беда – епидемия, чиито жертви са станали всички 139 души, застанали между баща ѝ и трона на Великобритания. Така Мау и Дафни

се оказват в ролята на библейските герои Адам и Ева, защото са изправени пред необходимостта да изградят света отново.

Думите в **тълковния речник** се подреждат по азбучен ред и се включват с основните си форми. Освен лексикалното значение се посочват и типични граматични признаци на думата (например **род**). На първо място се посочва **основното** значение на думата, а след това последователно се изброяват и **останалите** ѝ значения, ако има такива.

?

1 Препишете съществителните имена от първия абзац на текста (без повтарящите се) и определете граматичните им признаци.

2 В първия абзац на текста са употребени глаголните форми *тръгна, налови, плю, нямаше, направи, взе, умееха, говорят, омеси, промени, станаха, плуват, грабна, оваля, опече, направи*. Запишете кой е общият граматичен признак за всички тези форми. По кои два граматични признака се различават?

3 Думата *звезда* е многозначна. Включете я в изречение, като я употребите в различните ѝ значения.

4 Ключова дума в текста е думата *свят*. Запишете прилагателните имена, с които тази дума е включена в общ контекст. Потърсете в тълковен речник значенията на всяко от тези прилагателни имена и ги запишете.

5 Преразкажете първия абзац от текста, като си представите, че вие сте на мястото на Имо. Започнете така: *Един ден тръгнах да наловя малко риба, но нямаше море...*

След като напишете преразказа си, сравнете глаголните форми в него с тези от текста. По кой граматичен признак се различават?

6 Разпределете изреченията в две отделни групи – в едната включете изреченията, в които думата *море* е употребена с основното си значение, а в другата – изреченията, в които тя е в преносно значение. Опишете всяко от двете значения на думата *море*.

*Морето беше спокойно като езеро.
Пред очите ѝ се простираше цяло море от цветя.
Погледът ѝ потъваше в море от непознати лица.
Той не знаеше как да стигне до брега на морето.*

7 Ако вие имяхте силата да сътворите нов свят, опишете какъв би бил той, в съчинение със заглавие *„Светът, който искам да сътворя“*.

8 В романа на Тери Пратчет „Нация“ се случват фантастични неща. Думата *фантастичен* е чужда по произход. Открийте я в речник на чуждите думи и запишете значенията ѝ. Докажете, че те са различни, като съставите изречения.

